

Mitxelena ahoskeraz

Miren Lourdes Oñederra

Luis Michelena/Koldo Mitxelenarekin¹ hasten da egun fonetika-fonologiako jakintzatzat har daitekeena, euskarara bere osotasunean harturik eta hitzen zentzurik osoenean: bera izan zen, alegia, gauzak zientzi mailara ekarri zituen hizkuntzalaritzaren gainerako alorretan bezala, ahoskerarenean. Lehenago ere izan ziren noski gai bereziei buruzko lanak, Mitxelenak ondo ezagutu eta kritikatzeko zituenak onerako zein txarrerako (erreferentzia onen artean, besteak beste, Navarro Tomas-en ikerlan akustikoak).

Ez da hau fonetika-fonologiako kontu teknikoetan irakurlea aspertzeko lekua. Ez da, beraz, gertakari zehatzen azterketarik azalduko. Ondoko lerroetan Mitxelenaren gauzak egiteko moduz eta horren bidez irakatsi ziguenez arituko gara. Izan ere, kontu batzuen analisisen xehetasunak aldatuz badoaz ere datuak eta metodoak ugaritu ahala, beti gelditzen zaigu zer ikasi franko Mitxelenaren lan-izpiritutik.

Esandakoa ondo ikusten da azentuaren alorrean esate baterako. Egia da orain Mitxelenaren garaian baino askoz gehiago dakigula euskal hizkeren ahoskera zehatzei buruz Hualde eta bere segitzaileen lanei esker. Zalantzarik gabe, ordea, Mitxelenak egin zuen euskal azentuen lehen erretratu orokorra, bai historian zeharreko ibilbideari dagokionean bai aldaera geografiko nagusien

1. Luis Michelena sinatzen zituen erdaraz argitaratzen zituen lanak eta Koldo Mitxelena euskarazkoak. Bere Amarako etxeko bebarruko tinbrean ere izen biak jarri edo jarrarazi zituen.

Michelena y la pronunciación

Los estudios de fonética-fonología en euskera comienzan con Luis Michelena/Koldo Michelena¹. Si bien hubo trabajos anteriores a Michelena en estas áreas, es él el que las lleva a un nivel científico pleno. Y aunque posteriormente se haya avanzado mucho en algunos aspectos, siempre queda mucho por aprender del espíritu científico de Michelena.

Por ejemplo, esto se ve claramente en el área del estudio del acento. Es cierto que hoy en día, gracias al trabajo de Hualde y sus seguidores, sabemos mucho más sobre la pronunciación de las diferentes variedades del euskera. Pero cabe destacar que fue Michelena el primero en hacer un retrato general de los diferentes sistemas de acento del euskera, tanto desde el prisma de su evolución histórica como desde el establecimiento de las principales variedades geográficas. Aparte de artículos concretos, los cinco capítulos de su gigantesca obra *Fonética Histórica Vasca* son referencia inexcusable para el que quiera adentrarse en estos temas.

1. Él firmaba como Luis Michelena los trabajos que publicaba en castellano u otras lenguas y como Koldo Michelena los que publicaba en euskera. En este texto se pretende reflejar dicha opción.

finkatzean. Artikulu banakoak alde batera utziz hemen, *Fonética Histórica Vasca* lan erraldoiko bost kapituluak eredugarri dira alde horretatik eta orain ere gauzak zintzo egin nahi dituenarentzat nahitaezko abiapuntu gertatzen dira.

Esango nuke alderdi guztietatik merezi duela Mitxelenaren pentsamenduak irakurketa, azterketa, oroimena: honen laster bizi garen garai honetan, argitalpenen kopuruak kalitateak baino gehiago balio duenean, metodoak teoria izkutatzen duenean errazegi eta datuen analisisen nor-gehiagokan murgilduta gaudelarik, arrisku handian dago benetako ideien eta goi mailako pentsamendu erduzkoaren biziraupena.

Ahoskerari buruzko Mitxelenaren lanak beti erakusten digu ezagutzarako gogo bizi eta geldiezin bat, fonologiaren ikuspuntu teoriko bakoitzean aurrekoak eta ondorengoak ahaztu gabe murgiltzen zena. Ikuspuntu bakar batek ere ez zuen hesitzen bere jakin-mina, baina bai datuen trataera bideratzen. Etengabe aitortzen zuen zorroztasun teorikoaren garrantzia eta teoriaren garapena biziki interesatzen zitzaion (ahulezia hori aitortzen du, erdi txantxetan, oraindik linguistikazko teoriaren maila termodinamikazkoetatik urruti dagoela salatzeke). Ez zen, noski, teoria bakarreko gizona izan.

Erabili zituenen artean konparatibismoak leku aparta du. Konparatibismoa baliatu zuen bere lanaren ardatz funtsezkoenetakoa den euskararen historia berreraikitzeke. Oraintxe aipatutako zorroztasuna teoriaren erabileran ez zen inoiz zorrozkeria (*rigorismo* deitu zuen berak Meyer-Lübke-ren kontra) izan bere eskuetan eta umore onez, edo txarrez, adierazi zuen horren kontrako bere jarrera behin baino gehiagotan. Hala dio berak ez duela asmatu "el viejo método comparativo": hain zuzen ere beste eremuetan izandako emaitza hobeez ingatik erabiltzen duela berak.

El trabajo sobre pronunciación de Michelena siempre demuestra un ansia irrefrenable por el conocimiento. Analizaba los datos de manera pormenorizada, pero no había ningún punto de vista teórico que delimitara su interés (aunque continuamente reconocía la importancia del rigor teórico y de la necesidad de su desarrollo, como cuando criticaba, medio en broma, que las teorías lingüísticas estaban muy lejos del nivel explicativo de teorías de otros campos como la termodinámica). No obstante, no era hombre de una sola teoría.

Entre las que utilizó, el comparatismo ocupa un lugar central. Así, utilizó el comparatismo para la reconstrucción de la historia del euskera, uno de los ejes centrales de su obra investigadora, si bien el rigor teórico al que hemos aludido nunca fue exacerbado (nunca cayó en lo que él llamó *rigorismo*, en contra de Meyer-Lubke). Como apuntaba, él no inventó "el viejo método comparativo", pero lo utilizó por los excelentes resultados que dio en otras áreas.

En cuanto al ámbito fonético-fonológico más estricto (esto es, dejando a un lado la reconstrucción), su punto de vista teórico principal fue el estructuralismo. Por un lado, éste era el marco

1987ko iraila. Euskalarien Kongresua. André Martinet eta Koldo Mitxelena. Aurrean eta bizkarrez Jeanne Martinet, Andréren emaztea.

Ikerketa fonetiko-fonologikoa estu hartuta, hau da, berreraiketaz gainerakoan, esango nuke estrukturalismoa izan zela bere ikuspegi teoriko nagusia. Hala zegokion garaiatatik eta, gainera, ez dugu ahaztu behar Mitxelenak europar estrukturalismoaren ordezkari garrantzitsuenetako batekin, André Martinetekin, izandako harreman zuzena arlo akademiko zein pertsonalean. Mitxelenak ez zuen halere estrukturalismotik bakarrik edan. Estrukturalista zenbaitek baino hobeto zekien berak estrukturalismoak konparatibismotik ikasiaren berri eta bietatik etekin onenak ateratzen saiatu zen. Halaber, berrikuntzek ekarritako aurrerapenen balio teorikoen jakitun, euskarazko berreraiketan ezartzen ditu, adibidez, *fonema* kontzeptua.

Bere gogoa beti da teoria batek bestea nola osa dezakeen ikustea, ez bata bestearen gainetik jartzea. Hori behar bezala egiteak ahalbidetuko du, zioen, euskarari buruzko lanarekin jakintza linguistiko orokorrarentzat ekarpenik egon dadin. Bere gidaritzapean lan egin genuenok ederki dakigu adibidearekin batera nola nahi izaten zuen jakin beti zergatik, zertan oinarrituta eta zein uste teorikorekin genekarren mahaira delako adibidea, delako arazoa.

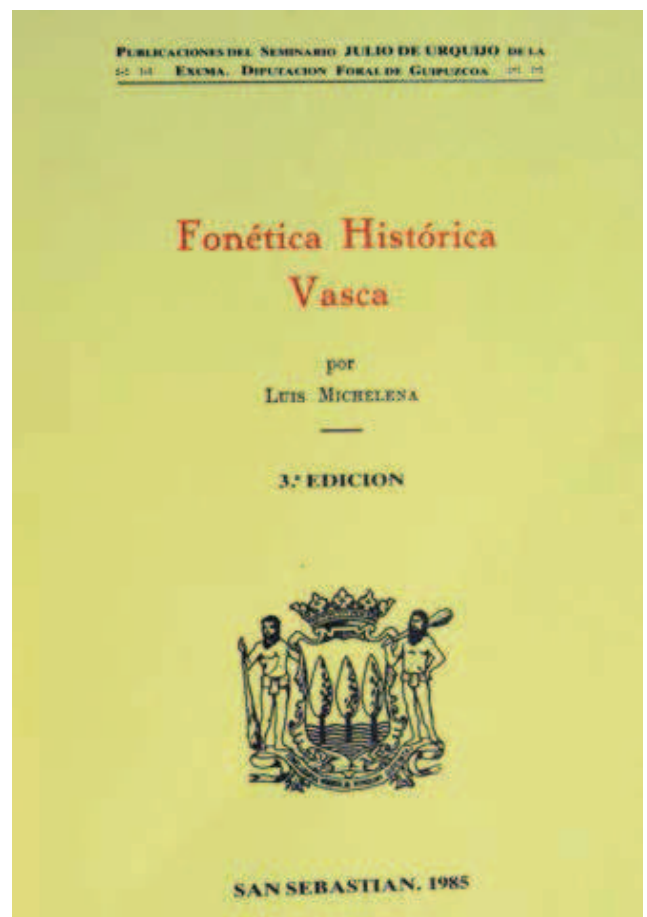
Izan ere, arazoak zituen maiteago erantzunak baino eta, horregatik ere uler dezakegu, zoritxarrez egungo molde eta estiloetatik urrun gelditzen den Mitxelenaren idazkera apala (asko dakienaren ezinbesteko apaltasun hori).

Bestalde, Mitxelena oso egungoa dugu hizkuntzen elkar-ukipenei emandako oinarritzko lekuagatik. Ez da bere proposamen teorikoak alor horretan ezartzen dituela, baizik eta ahoskeraren analisirako hizkuntzaren egoera errealetik abiatzen dela, erabilera baldintzetatik abstrakzio egin gabe. Teoria abstraktuenak (estrukturalismoaren ondoren etorri zen eta berak sendo arakatu zuen teoria sortzaile klasikoa barne) erabili bai, baina gaintitu egiten dituela erakusten du, alde horretatik garbi utziz garaikideen batz-bestekotik gora zebilela.

Gainera, hizkuntzaren egoera erreala nahitaez dagoenez lotuta hizkuntzaren benetako izaerarekin, behin eta berriz azalduko zaizkigu Mitxelenaren lanetan zenbait arazoren esplikazioaren muinean hiztunak, hiztun elebidunak edo hiztun eleaniztunak. Orain oso boladan dagoen

teórico de la época, pero por otro cabe recordar la relación directa (académica y personal) que tuvo con una de las mayores figuras del estructuralismo de la época; André Martinet. Michelena supo combinar como nadie la reconstrucción y los nuevos avances de las teorías estructuralistas, y por ejemplo, incorporó el concepto de *fonema* en la reconstrucción del euskera antiguo.

Su objetivo siempre fue el de ver cómo una teoría puede ser complementaria de la otra, no la de poner una por encima de la otra. A su entender es eso lo que permitiría que el estudio del euskera hiciera aportaciones a la lingüística general (y los que trabajamos bajo su supervisión sabemos bien cómo se interesaba por las implicaciones, predicciones teóricas y problemas que comportaba cualquier evidencia o dato que trajéramos a discusión con él). De hecho, le interesaban más los problemas que las respuestas, y es así como podemos entender el estilo humilde

eleaniztunen ahoskera oinarrizten duen sistema fonologikoaren eztabaidarako proposamenak egin zituen Mitxelenak dagoeneko hirurogeiko urteetan.

Molde estuen erakusgarri da halaber Mitxelena erantzun garbia gaur oraindik eztabaida antzua sortzen dituen dardarkarien auziaz. Bera ortodoxia estrukturalista haustera ausartzen da, hiztuna eta hiztunen oharmena jarriaz *artxifonema* kontzeptu ilun eta abstraktuaren aurretik. Esaten digu garbi dagoela *ura* eta *urra* hitzak bereizten dituen leun-gogor alde fonetiko hitz azkenean bigarrenaren alde berdintzen dela hiztunak *r* gogorra hautematen duelako, nahiz ez beti hala izan fisikoki eta teoriak irtenbide garbirik ematen ez badu ere.

Mitxelenak kontu handia jarri zuen fonetika- eta fonologiaren barne lotura estu hori aintzat hartzean, eta baita gauzen historiak lehena eta oraina uztartu beharra azpimarratzean ere. Azken batean, analisiaren eta hizkuntzalarien gehiegikerien aurka hizkuntzarekiko begirune beharraz dira 1978ko "Euskal hitzen jatorri eta itxura desberdinaz" artikulutik atera ditudan hitzok:

Hots, lege sinkronikoen, oraingoek, hizkuntzaren une jakin batekoek, ez dute lege diakronikoen (bestela esan, historiaren) ispilu garbi izan behar ezin bestean. Baina baldin ispilu gisako gertatzen badira, ez da batere kaltegarri jakintzarentzat. Labur beharrez, honela laburtuko nuke honerainokoa: hizkuntzak, lehengoak eta oraingoak, batu duena, ez beza hizkuntzalariak bereiz. Bereizkuntzaren premiarik ez dagoenean, noski.

Idazki labur hau bukatzeko esan nahi nuke hizkuntzalaritzaren alor tekniko eta hotzena dirudien fonetika-fonologian ere, Koldo Mitxelena gogor aritu zela egiaren bila, bestelako bere lanean eta bizitzaren gainerako borroketan saiatu zen bezala, erabateko nekeak akitu zuen arte.

de su escritura (la humildad del que sabe mucho, tan poco frecuente hoy en día).

Por otro lado, cabe destacar que Michelena es también muy actual por la atención que prestó al contacto de lenguas. No es que situara sus aportaciones teóricas en ese ámbito, sino que partía siempre de la situación real de la lengua, sin hacer abstracción de sus condiciones de uso. Estudió y utilizó las teorías más abstractas (incluida la teoría generativista), pero también estuvo por encima de ellas, demostrando que estaba más adelantado que la media de sus coetáneos. Por ejemplo, esto se ve en su análisis del (todavía discutido) problema de las vibrantes. Rompiendo con la ortodoxia estructuralista, puso la percepción del hablante en el centro de la explicación, por encima de conceptos abstractos y oscuros como el *archifonema*. Argumentó que la distinción fonética entre vibrante simple y múltiple en *ura* y *urra* desaparece en favor de la múltiple en final de palabra porque el oyente percibe la *r* múltiple, aunque ésta no sea siempre físicamente así (y la teoría no dé una solución clara).

Para terminar este breve escrito quisiera añadir que incluso en una de las áreas aparentemente más frías y técnicas de la lingüística como es la fonética-fonología Koldo Michelena siempre trabajó en búsqueda de la verdad, como lo hizo en toda su vida y obra.

